

O JEZIKOVNI SITUACIJI MED SLOVANI (S POUĐARKOM NA BOLGARSKO-ČEŠKIH VZPOREDNICAH)

Gana Gladkova – Iskra Likomanova (Hana Gladková – Iskra Likomanova), *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели)* (Jezikovna situacija: izvori in perspektive (bolgarsko-češke vzporednice)). Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, Praha 2002. 452 str.

Razprava *Jezikovna situacija: izvori – perspektive (bolgarsko-češke vzporednice)* je predvsem predstavitevno-problemska in šele nato tudi primerjalna oz. kontrastivna, kar nakazuje že hierarhija v naslovu; sicer pa avtorici eksplicitno poudarjata, da je bil njun glavni namen predstaviti aktualno dinamiko jezikovne situacije in s tem razvoj jezikovnega položaja glede na celoten družbeni razvoj. Razpravljanje tako zajame a) spremembe v slovanskih jezikih in v jezikoslovju (tu zlasti metodološke) v zadnjih desetih letih, kar sodi v (naslovne) *perspektive*, b) upoštevanje Praške lingvistične šole in njenih strukturalno-funkcijskih modelov za različna jezikovnokomunikacijska razmerja pa sodi v (naslovne) *izvore*. Zaradi precejšnje načelne splošnoveljavnosti obravnavane teme je škoda, da so se pri prvem natisu odločili za naklado samo dvesto izvodov.

Kljub temu, da je od izida minilo štiri leta, delo problemsko opredeljuje aktualno stanje v razmerjih jezik – norma – kultura – komunikacija in obenem skuša nakazati nadaljnje razvojne perspektive slovanskih jezikov v ožjem in širšem komunikacijskem prostoru (vsaj) v prvem desetletju 21. stoletja.¹ V delu je jasno poudarjena prevladujoča teoretičnovsebinska in strokovnoizrazna težnja obravnavati čimveč možnih razmerij v samoumevni vzročno-posledični soodvisnosti jezikovnega sistema in komunikacijskega procesa.

Pri informativno-primerjalnem branju te razprave se nam lahko samo še potrdi, da slovensko jezikoslovje že nekaj desetletij sledi evropski aktualizaciji jezikovnokomunikacijske problematike, saj že od začetka tridesetih let dvajsetega stoletja (skladno z načeli Praškega lingvističnega krožka), prek spoznanja o socialno- in funkcijskozvrstni členjenosti jezika, vzporedno teoretično in uporabno razvija tudi področje jezikovne komunikacije (prim. B. Vodušek, B. Pogorelec, J. Toporišič, T. Korošec, A. Vidovič Muha), ki se od devetdesetih let dvajsetega in še v enaindvajseto stoletje tako teoretičnovsebinsko kot izrazno sprotno aktualizira (prim. T. Korošec, A. Vidovič Muha, A. E. Skubic). To navsezadnje potrjuje uporaba slovenskih različic ustreznega strokovnega izrazja, ki ima v slovenskem prostoru seveda tudi ustrezno miselno oz. predstavitevno podstavo.

Avtorici Hana Gladková in Iskra Likomanova sta v soavtorstvu napisali poglavja in podpoglavja, ki jih pri naštevanju slovenim (v oklepajih pa so izpisana v izvorniku): 0 *Uvod* (9–12, Введение), 1 *Komunikacija, jezikovno vedenje in jezikovni sistem* (Коммуникация, речевое поведение и система языка), 1.1 *Shema komunikacijskega in jezikovnega prostora* (13–19, Схема коммуникативного и языкового пространства), 1.2 *Komunikacijski prostor* (20–27, Коммуникативное пространство), 1.3 *Komunikacijsko področje* (28–40, Коммуникативная сфера), 1.4 *Komunikacijska situacija oz. razmere* (41–55, Коммуникативная ситуация), 1.5 *Tabele razmerij med prvinami v komunikacijskem in jezikovnem prostoru* (56–62, Таблицы соотношения элементов коммуникативного и языкового пространства), 1.6 *Jezikovni prostor in jezikovno področje* (63–72, Языковое пространство и языковая сфера), 1.7 *Jezikovna situacija – komunikacijski tipi* (73–112, Языковая ситуация – типы коммуникации), 1.7.1

¹ Čeprav se v slovenski strokovni literaturi pojavljajo izrazne vzporednice *komunikacija – sporazumevanje – sporočanje, komunikacijski – sporazumevanjski – sporočevalski*, se z vidika zaobjetja vseobsežnosti pojava zdi naustreznejši izraz *komunikacija* z izpeljavami.

Pretočna komunikacija (76–89, Капиллярная коммуникация), 1.7.2 *Kulturna komunikacija* (89–105, Культурная коммуникация), 1.7.3 *Masovna komunikacija* (105–112, Массовая коммуникация), 1.8 *Nosilec jezika* (113–125, Носитель языка), 1.9 *Norma in variantnost* (126–146, Норма и вариантность), 1.10 *Mnogovrstnost in stil* (147–172, Разновидность и стиль); sledi konkretizacija komunikacijsko-jezikovnih smernic s poglavjema 2 *Bolgarska jezikovna situacija. Izvori in razvoj* (173–390, Болгарская языковая ситуация. Истоки и развитие) in 3 *Sodobna jezikovna situacija v Bolgariji* (391–425, Современная языковая ситуация в Болгарии) – iz teh dveh poglavij bodo navajane in deloma pokomentirane samo splošnoveljavne opredelitve in ugotovitve; pomenljiva osnovna orientacija, v kolikšni meri je zajeta obravnavana jezikovnokomunikacijska problematika, je seznam upoštevanih strokovnih monografij in razprav 4 *Literatura* (426–439, Литература), ki vključuje vsa relevantnejša dela (322 enot) zlasti iz češkega, ruskega in bolgarskega jezikoslovja za obdobje 1932–2000; žal pa avtorici vse teze slovenskega jezikoslovja na kratko »odpravita« z izbranimi razpravami in esei R. L. Lenčka in ne upoštevata nobene razprave že zgoraj omenjanih jezikoslovcev, ki bi lahko obravnavo vsaj potrdile ali v katerem od segmentov celo dopolnile oz. razširile. Na koncu je na nekaj straneh povzetek v angleščini 5 *Summary* (440–452).

V nadaljevanju bodo v okroglih oklepajih sproti izpisane samo strani, s katerih se kaj povzema.

Povzemanje in delno komentiranje nekaj splošnoveljavnejših opredelitev in uporabljenega strokovnega izrazja

Pri obravnavi je zajeta »zgodovinsko podprta sinhrona dinamika jezika«, ki vključuje jezikovne spremembe v »makrodiahroniji (v jezikovnem razvoju; макродиахрония)« in v »mikrodiahroniji (v dinamiki sodobnega jezika, микродиахрония)« (13).

Avtorici sta v izhodišče obravnave postavili komunikacijski vidik, ki se samoumevno odraža tako v jeziku kot v jezikoslovju oz. v konkretnih jezikovnih (slo)vnih situacijah, zato je smiselno govoriti o komunikacijsko-jezikovni soodvisnosti, izraženi z razmerji (ki so tu predstavljena v smeri od najboljšeje jezikovnokomunikacijskega delovanja k ožjemu): komunikacijski prostor (коммуникативное пространство) – jezikovni prostor (языковое пространство) – nacionalni jezik (национальный язык), komunikacijsko področje (коммуникативная сфера) – jezikovno področje (языковая сфера) – standardni /knjižni/ jezik (стандартный /литературный/ язык), komunikacijska situacija (коммуникативная ситуация) – jezikovna situacija (языковая ситуация) – knjižno-/splošno-/pokrajinsko/pogovorni jezik (литературная/колоквиальная/разговорная речь) kot govorni dogodek (11, 13). Jezikovni prostor kot normativno predpisani/standardni ali normativno nepredpisani/nestandardni odraz komunikacijskega prostora povzema spremembe v komunikacijskem prostoru s časovnim zamikom in navadno ne v celoti – torej je jezikovni prostor pri sprejemanju sprememb »konservativnejši« (16), kar še zlasti opazi in občuti v mejah standardizacije (17); sicer pa naj bi razmerje med komunikacijskim in jezikovnim prostorom izpostavljalo in poudarjalo predvsem naravno težnjo k stabilnosti, kontinuiranosti, ki se razlaga kot »konservativnost v smislu globlje perspektivnosti« (69).

V komunikacijskem prostoru torej lahko govorimo o soodvisnosti a) mnogovrstnosti oz. variantne funkcijskosti (prevladujočega, navadno nacionalnega oz. državnega) jezika/jezikov in b) komunikacijskih področij. Komunikacijsko (funkcijsko) področje oblikujejo razpoložljivi jezikovnokomunikacijski vidiki in tipi, izhodiščno vezani najprej na različno funkcijskost nacionalnega oz. državnega jezika; konkretno priložnostno združevanje komunikacijskih vidikov in tipov pa oblikuje komunikacijske situacije kot »kratkotrajno zamejene jezikovne projekcije«, ki vključujejo jezikovni standard in nestandard, tako da se glede na jezikovnokomunikacijski tip ločujeta standardizirana in nestandardizirana področja in situacija (28, 34, 45, 73). Z upora-

bo jezika v različnih komunikacijskih vidikih je v osnovi poudarjeno ločevanje med govorno različico knjižnega standarda nasproti neknjižnopogovornim različicam. V tem delu se tudi širše vseslovansko (navsezadnje tudi z ustaljeno /podvojeno/ uporabo standardni /knjižni/ jezik (стандардный /литературный/ язык)) potrjuje, da knjižni jezik v svoji zunajjezikovni, najširši družbeni vlogi (tj. v vlogi narodne oz. državne povezovalnosti in predstavitvenosti) ni presežen in da v okviru že tradicionalnega pojma knjižnega jezika komplementarno součinkujeta standardni in kulturni jezik v smislu forme standarda in vsebine kulturnega jezika (o tem v zadnjem desetletju pri nas največ pri A. Vidovič Muha).

Tako komunikacijsko področje kot komunikacijska situacija s komunikacijskimi vidiki in komunikacijskimi tipi odpirata različne možne socialno-funkcijske vloge jezika in besedil. S prenosom jezika in besedila v drugo komunikacijsko področje z drugimi (ustreznimi) komunikacijskimi vidiki to besedilo drugotno zafunkcionira (19), npr. intervju v časopisu, branje pisma ipd. Znotraj posamezne določene jezikovne situacije delujejo komunikacijski tipi. Prevladujoči komunikacijski tip je t. i. pretočna komunikacija (76, капиллярная коммуникация), značilna za vsakdanje neuradno osebno kontaktiranje, ki je družbeno in strokovno zelo heterogeno; za elitnejša področja in situacije je tipična kulturna komunikacija (культурная коммуникация) s prevladujočim pisnim prenosnikom (91, 96). Za kulturno komunikacijo je tipična t. i. homogena diglosija (гомогенная диглоссия) med ustno in pisno obliko (96) – tj. homogena diglosija oz. raba knjižnega pisnega in knjižno-/splošnopogovornega jezika na ustreznih različnih komunikacijskih področjih. V okvirih ustne diglosije med splošnopogovornim jezikom (разговорная речь, prim. z obecná čeština, 169) in pokrajinskopogovornim oz. pokrajinskopogovarjalnim jezikom (колоквиальный язык, prim. z běžná mluva, 180) zaradi ostajanja v istem komunikacijskem področju pa t. i. homogena diglosija navadno prehaja v t. i. homogeni bilingvizem (гомогенный билингвизм), v zvrstno dvojezičnost istega jezika znotraj istega komunikacijskega področja (96, 368–369). Bilingvizem je običajen za zelo obsežno komunikacijsko področje publicistike, ki npr. združuje kulturno komunikacijo z masovno komunikacijo (культурная коммуникация, массовая коммуникация 110).

Komunikacija uveljavlja tudi splošnoveljavna razmerja: nosilec komunikacije : komunikacijska kompetenca/zmožnost (tj. zmožnost izpolnitve namer in ciljev), norma (pravila uporabe v jezikovnem sistemu) : kodifikacija (normativno opisovanje pravil, 129–130), s tem da se smernost standardizacije in kodifikacije spreminja glede na vsesplošno stanje nacionalnega jezika, tako je npr. v češčini smerni potek od kodifikacije k standardizaciji, v bolgarščini pa je smernost obrnjena (197); kot spremna stalnica zgornjim razmerjem se dodaja razmerje mnogovrstnost/različnost: stil (147, 152, 169).

Nadaljnje razvojne težnje

Avtorici opozarjata na jezikovnorazvojne težnje, ki so tudi v slovenščini že povsem običajna oz. vsakdanja jezikovna stvarnost.

- Kodifikacija postopoma izgublja ukazovalni ton v smislu, da se pravilno/neppravilno vse pogosteje zamenjuje s priporočljivo/odsvetovano ipd. – posledica tega so pogostejše različice in povečana možnost individualnega odločanja in svobodnejše rabe v okvirih standarda (384). Komunikacijski prostor in konkretne situacije prisilijo jezik, da se mora v okvirih svoje prožne stabilnosti prilagajati različnim specializiranim namenom besedil.
- Večji poudarek na govoru kot jezikovni uresničitvi jezika posledično izpostavlja komunikacijske vidike in lastnosti pogovornega jezika in med drugim nakazuje funkcijsko zблиževanje knjižne (standardizirane) komunikacije z neknjižno (nestandardno) – na publicističnem področju se to odraža z možno nezaznamovano uporabo neknjižnih prvin v knjižnem jeziku (npr. knjižni standard v jezikovni situaciji subjektivnega ocenjevanja) in z vedno pogostejšimi

prehodi kulturnega tipa komunikacije v masovni tip komunikacije. Jezikovnozvrstna souporaba knjižnega in neknjižnega v istem besedilu posledično povzroča vedno pogostejše prehajanje jezikovnozvrstne diglosije v jezikovnozvrstni bilingvizem; splošno še velja, da se bilingvizem v okvirih pogovornega (knjižnega in neknjižnega) jezika težje uresničuje in razvija.

- V knjižnem jeziku kot nacionalnem/državnem jeziku se standardizaciji in kodifikaciji pridružujejo terminologizacija, determinologizacija in anglo-amerikanizacija.

Predstavljeno delo teoretičnovsebinsko ne presega razprav naših jezikoslovcev, zato pa potrjuje nekatere osnovne (zgoraj naštet) ugotovitve, ki so pri nas že znane in uveljavljene. Obravnava pa je predstavitevno-informativno koristna v smislu zbrane problematike na enem mestu, in še zlasti zaradi sistematično zbranega in deloma tudi problemsko pokomentiranega strokovnega izrazja.

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani